

Amerika Merkezî İstihbarat Teşkilatı Raporlarına Göre, Doğu Türkistan'daki İstihbarat Faaliyetleri: (1948-1955)

Çağrı PİŞKİN* & Alper Volkan ERTEM**

ÖZ

Akademik alanda istihbarat çalışmalarına olan ilgi gün geçtikçe artmaktadır. İstihbarat disiplini diğer disiplinlerde ayıran en önemli etken ise içerisinde barındırdığı gizliliklerdir. Bundan dolayı istihbarat çalışmalarında ilgili çalışma yapabilmek zorlaşmaktadır. Bu çalışmada Amerika Merkezî İstihbarat Teşkilatı tarafından gizliliği kaldırılmış ve Doğu Türkistan ile ilgili belgeler üzerinden bir analiz yapılmıştır. Elde edilen veriler ekonomik istihbarat, askerî istihbarat ve sosyal ve kültürel istihbarat olarak tasnif edilmiş ve hermeneutik görüş ile birlikte ele alınmıştır. Amerika Merkezî İstihbarat Teşkilatının bölgedeki Çin, Rus ve Türk faaliyetlerini yakından takip ettiği görülmüştür. Yapılan analizlerde, ABD'nin bölgedeki ekonomik faaliyetlere hâkim olma yönünde aktif bir tavır sergilediği, ortaya konulan tüm askerî faaliyetleri izlemeye çalıştığı ve bölgedeki yaşayan unsurların sosyal ve kültürel olarak analizlerini yaparak kendisine çıkar sağlamaya çalıştığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Türkistan, CIA, Rusya, Çin, ABD, Uygur, İstihbarat Çalışmaları, Asya çalışmaları.

Intelligence Activities in Eastern Turkestan According to the Reports of the American Central Intelligence Agency: (1948-1955)

Abstract

Interest in an intelligence operation in the academic field is growing day by day. The most important factor that separates intelligence discipline from other disciplines is the privacy that it contains. Therefore, it becomes difficult to conduct research on intelligence operations. In this study, the Central Intelligence Agency (CIA) of the United States of America (USA) declassified and conducted an analysis on documents related to East Turkestan. The data obtained were classified as economic intelligence, military intelligence and social and cultural intelligence and were considered together with the hermeneutic perspective. It has been observed that the US Central Intelligence Agency closely monitors Chinese, Russian and Turkish activities in the region. In the analysis carried out, it was concluded that the United States has an active attitude towards dominating economic activities in the region, is trying to monitor all the military activities revealed, and is trying to benefit itself by analyzing the elements living in the region socially and culturally.

Keywords: Eastern Turkestan, Central Intelligence Agency (CIA), Russia, China, USA, Uighur, Intelligence Studies, Asian Studies.

* Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, E-posta: cagripiskin@outlook.com / ORCID: 0000-0002-2609-176X.

** Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Asya Çalışmaları Bölümü, E-posta: alperertem69@gmail.com / ORCID: 0000-0001-7802-7375.

Giriş

Jeopolitik konumu itibariyle stratejik bir noktada bulunan Doğu Türkistan bölgesi, tarih boyunca önemli olaylara ev sahipliği yapmıştır. Türk yurdu olarak bilinen bu coğrafya, önemli Türk devletlerine ev sahipliği yapmıştır. Ancak Ruslar ve Çinliler kendi çıkarları doğrultusunda bölgeye çeşitli dönemlerde işgaller düzenleyerek yerli halka baskı ve zulüm politikası uygulamışlardır. Bu sebeple bölgede uzun yıllardır istikrar sağlanamamıştır. Günümüzde de devam eden baskı ve zulüm dünyanın en önemli sorunları arasında yer almaktadır.

Çin ve Sovyet Rusya'ya karşı zaman zaman Türkistan bölgesinin yerlileri tarafından kendi bağımsızlıkları adına ayaklanmalar ortaya çıktığı görülmüştür. 1933 ve 1944 yılları arasında ayaklanmalar neticesinde iki kez bağımsızlığını kazanan Uygurlar, Çin ve Sovyet Rusya'nın müdahaleleri sonucu tekrar bağımsızlıklarını kaybetmiştir. Çin ve Sovyet Rusya'nın Doğu Türkistan zerindeki siyaseti dönemselsel olarak değişiklik göstermiştir.

1933 yılında milli bağımsızlık mücadelesi neticesinde Doğu Türkistan İşlam Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Lakin bağımsız devletin ömrü kısa olmuştur. Doğu Türkistan İşlam Cumhuriyeti'nin liderleri Çin ve Sovyet aleyhtarıydı. 1933'te Sovyet baskı ve müdahalesine maruz kalan Doğu Türkistan İşlam Cumhuriyeti, 1934 yılı başlarında tarih sahnesinden çekilmiştir. Ancak bu mağlubiyete rağmen Doğu Türkistan'ın güneyindeki bağımsızlık meşalesi güçlü bir şekilde yanmaya devam etmiştir (Kul, 2009, s. 398). 1933 yılında kurulan Doğu Türkistan İşlam Cumhuriyeti, zellikle Sovyetler Birliği tarafından muhalefete maruz kalmıştır. Çünkü Sovyetler Birliği'nin egemenliği altında bulunan özellikle Batı Türkistan bölgesindeki Türk Devletlerine bağımsızlık için örnek olabileceği endişesi yaratmıştır.

1933 yılında milli bağımsızlık hareketleri devam etse de bölgede Sovyetler Birliğinin hakimiyeti g kazanarak devam etmiştir. Ancak İkinci Dünya Savaşı sırasında bölgede şartlar Çin lehine değişmesiyle Sovyetler Birliği de politikasını değiştirerek milli bağımsızlık mücadelelerine destek vermiştir. Bu desteklerin de etkisiyle 1944 yılında Gulca'da Doğu Türkistan Cumhuriyeti kurulmuştur. 1949 yılına kadar bağımsızlığını devam ettiren bu cumhuriyete Sovyetler Birliği destek vermiştir (CIA, 1948a).

1949 sonbaharında Mao Zedong önderliğinde Çin Halk Cumhuriyeti kurulmuştur. Bu tarih itibariyle Komünist Halk Kurtuluş Ordusu, Doğu Türkistan ilerine girerek ihtilal hareketlerine son vermiş ve bölgede gücünü hissettirmeye başlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan iki kutuplu dünyada Sovyetler Birliği önderliğindeki Doğu Bloku ile çekişen ABD, Mao önderliğinde kurulduktan sonra emperyalizme karşı bir politika izleyen Çin'i bir tehdit olarak görmüştür. Bu bağlamda, Doğu Türkistan bölgesinde oluşan Çin-Sovyet hareketlerini oldukça yakından takip etmiştir. ABD Merkezî İstihbarat Teşkilatı (CIA), bölgede istihbarî anlamda faaliyet yürüterek bilgi toplamıştır ve bu bilgileri raporlamıştır.

Bu makalede, CIA belgelerinden yararlanılarak 1948-1955 yılları arasında Doğu Türkistan topraklarında gerçekleşen ekonomik, askerî ve sosyo-kültürel olaylar aydınlatılmaya çalışılmıştır. Olaylar izah edilirken yorumsamacı bir yaklaşımdan faydalanılmıştır. Bu bağlamda elde edilen belgeler dönemin şartları çerçevesinde yorumlanmaya çalışılmıştır.

Merkezî İstihbarat Teşkilatı (CIA: Central Intelligence Agency)

1947 yılında ABD'de çıkartılan Ulusal Güvenlik Kanunu, CIA için 4 temel görev belirlemiştir (ABD Kongresi, 1985, ss. 3-20). Bu görevler; Milli Güvenlik konularında Ulusal Güvenlik Kuruluna tavsiyelerde bulunmak, çeşitli istihbarat dairelerinin koordinasyonu ile alakalı Ulusal Güvenlik Kuruluna tavsiyelerde bulunmak, elde edilen istihbaratın doğrulanması, dağıtımının sağlanması ve Ulusal Güvenlik Kurulu tarafından verilen diğer görevlerin icrası olarak tanımlanabilir.

CIA'nın karargâhı, Washington DC'de Beyaz Saray'ın yaklaşık 20 km kadar kuzeyinde ve Langley semtinde bir kampüs içerisinde bulunmaktadır. CIA'nın yalnızca başkanı ve başkan yardımcısı siyasi atama ile belirlenmektedir. Bu özellik, teşkilatın siyasi amaçlara hizmet etmesinin önünü kapayan bir adım olarak yorumlanabilir. CIA, ABD Başkanı'na karşı sorumludur ve Kongre İstihbarat Gözetim Komitesinin denetimine tabidir. Kurumun başlıca vazifesi, Amerika Başkanı'na, Ulusal Güvenlik Konseyine ve ulusal güvenlikle alakalı faaliyet yürüten diğer resmî kurumlara doğru, ulusal güvenlik konuları hakkında detaylı ve zamanında dış istihbarat ve analiz sağlamak olarak belirlenmiştir (Yılmaz, 2018, ss. 142-143).

CIA'nın bölgesel bir yapılanması bulunmaktadır. Rus ve Avrupa Analiz Ofisi, Yakın Doğu ve Güney Asya Analiz Ofisi, Asya Pasifik, Latin Amerika ve Afrika Analizi Ofisi bunlara örnek olarak gösterilebilir (Yılmaz, 2018, s. 144). Buna göre ABD, CIA aracılığıyla dünyada ofisler kurmuş ve bu ofisler ile birlikte istihbarat faaliyetleri gerçekleştirmiştir. ABD, Türkistan coğrafyasındaki Rus, Çin ve Doğu Türkistanlıların faaliyetlerini yakından takip ederek raporlamıştır.

Ekonomik İstihbarat ve Türkistan Coğrafyasındaki Ekonomik Faaliyetler

Doğu Türkistan'da meydana gelen ekonomik hareketliliklerin neler olduğu, bu hareketlerin Amerika Birleşik Devletleri (ABD) istihbarat servisleri tarafından nasıl takip edildiği, istihbarat raporlarına hangi hususların yansıdığı irdelenecek ve eldeki verilere göre analiz edilecektir. İstihbarat raporlarının analizi yapılacağından ötürü çok kısa olarak ekonomik istihbaratın ne demek olduğu da izah edilmeye çalışılacaktır.

Ekonomik istihbarat, “Ülkelerin ekonomik durum ve faaliyetlerini gizli veya açık kaynaklardan takip ederek, millî çıkar temin etmek ve diğer ülkelerin faaliyetlerine engel olacak bilgilere erişebilmek olarak tanımlanabilir” (Ertem, 2021, s. 25). Böylelikle ekonomik faaliyetlerin irdelenmesi ile ülkeler kendilerine maddi anlamda fayda sağlayabilmektedirler. Bundan dolayı ekonomik istihbarat faaliyetlerinin önemi oldukça büyüktür. Ekonomik istihbaratın öneminin ortaya konulması açısından şu örnek oldukça önemlidir: CIA, tarafından Çin ülkesinin tahıl ektiği alanların yer altı sularının azaldığı tespit edilmiştir. Ardından yapılan analizler ile birlikte Çin'deki tahıl üretiminin azalacağı ve Çin'in üretmediği bu tahılı dünya piyasalarından temin etmeye çalışacağı, böylelikle dünya genelinde tahıl fiyatlarının artacağı tespit edilmiştir (Özdağ, 2017, s. 81). Bu örnekten de anlaşılacağı üzere ülkelerin birbirlerinin ekonomik faaliyetlerini yakından takip etmektedir. Bu takip genelde istihbarat teşkilatları tarafından yapılmaktadır.

Doğu Türkistan, tarımsal üretim yönünden oldukça gelişmiş durumdadır. Burada, Anadolu'da yetişmekte olan mahsullerin hepsi yetişmektedir. Ayrıca pamuk ziraatı da Türkistan'da önemli bir yer tutmaktadır. Pamuk Çungarya Havzası'nda¹, Kaşgar ve Tufan bölgelerinde yetişmektedir (Alptekin, 1975, ss. 27-28). CIA'nın bu konuyla ilgili 23 Mart 1951 tarihli bilgi raporunda şu hususlar yer almaktadır (CIA, 1951):

Doğu Türkistan'daki ticaret millileştiriliyor ve millileştirmesi planlanıyor. Doğu Türkistan, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne yün, pamuk ve deri tedarik ediyor ve karşılığında SSCB'den gazyağı, benzin ve eski balık tabakları alıyor. Doğu Türkistan'daki neredeyse tüm yiyecekler Kaşgar üzerinden Rus turlarıyla SSCB'ye gönderiliyor. Çiftçilerin bile çok az yiyeceği var ve şehirlerde şiddetli bir sıkıntı var. Buna rağmen Doğu Türkistan'da aktif bir isyan yok denilmektedir.

Doğu Türkistan coğrafyası içerisinde pamuğun önemini izah etmeye çalışmıştık. Pamuğun öneminin istihbarat raporlarına kadar yansıdığı görülmektedir. Dünya genelinde pamuğa olan ihtiyaç arttıkça pamuk yetiştirme konusunda uzun bir geçmişe sahip olan Doğu Türkistan

¹Doğu Türkistan'ın kuzeyini ifade eden coğrafi bir bölgedir.

Rusya için “büyük bir pamuk tarlası” haline geldi. Doğu Türkistan Rusya’nın sahip olduğu pamuğun büyük kısmını ürettiyordu (Golden, 2018, s. 200).

“Doğu Türkistan’daki ticaret millileştiriliyor ve millileştirmesi planlanıyor.” cümlesi ile bu yıllarda Doğu Türkistan bölgesinde ticaretin Müslüman yerli halk tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Müslüman halk geçimini sağlamak amacıyla ticareti millileştirme planları yapmışlardır. Ayrıca dönemin koşulları göz önüne alındığında ticaretin para ile yapılmadığı ve takas yöntemi ile gerçekleştiği görülmektedir. Doğu Türkistan’da ekonomik sıkıntının en yüksek seviye olduğu ve çiftçilerin bile kendisine yetecek yiyeceklerinin bulunmadığı rapor edilmiştir. Doğu Türkistan’da bulunan tüm gıda malzemelerinin Rus tırları ile birlikte Rusya’ya gitmesi, halkın fakrüzaruret içinde olduğunun bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. ABD’nin Doğu Türkistan’daki beklentisinin bir ayaklanma olduğu da rapordan anlaşılmaktadır. Zira Doğu Türkistanlıların maddi olarak çok kötü vaziyette olmalarına rağmen hamle yapmamaları; “Buna rağmen Doğu Türkistan’da aktif bir isyan yok.” cümleleri ile birlikte anlatılmaktadır.

Doğu Türkistan’daki ticaretin para ile değil takas ile yapıldığı hususuna yukarıda değinilmişti. Bu konuyla ilgili 26 Ocak 1950 tarihli CIA raporunda şu hususlar yer almaktadır (CIA, 1950):

Ocak 1950'nin başlarında, para birimindeki farklılıklar, İli bölgesi ile Doğu Türkistan ilinin geri kalanı arasındaki ticaretin serbest akışını engelliyordu, ancak takas ticareti iyi bir başlangıç yapmıştı. 1946'da Çinlilerin İli katliamından bu yana Çinli tüccarlar İli'ye gitmekte isteksiz davrandılar. Çoğunlukla Nogaylar² ve Tarançili³ Müslümanlar, özel ulaşım mevcut olduğunda seyahat ederler. Ocak 1950'in başlarında Wusu petrol sahaları henüz çok fazla benzin üretmiyordu. Rus konvoyları, İli bölgesinde kullanılmak üzere benzin yüklü olarak dönüyordu.

Bu rapora göre Doğu Türkistan’daki ticaretin para ile yapılamadığı ve bundan dolayı takas yöntemine gidildiği müşahede edilmiştir. Çinliler ise bu bölgeye gitmekten geri durmuşlar ve bu bölgedeki ticaret daha çok Müslüman unsurlar tarafından gerçekleştirilmiştir.

İli bölgesindeki suların bol olduğu, havasının güzel olduğu, zengin ticari ve zirai bir alt yapısının bulunduğu, topraklarının geniş olduğu ve merkezi Çin-Orta Asya anayolunun üzerinde bulunduğu söylenmektedir (Golden, 2018, s. 56; Saguni, 2019, s. 116). Bundan ötürü İli bölgesinin önemli bir konuma sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Geçmişten günümüze ekonomik kalkınma açısından büyük önem arz eden petrol, özellikle büyük devletlerin odak noktasında olmuştur. Doğu Türkistan bölgesi petrol hammaddesi

² Nogay: Kazan Tatar Türklerinin kastedildiği değerlendirilmektedir.

³Tarançili: Doğu Türkistan'ın güneyinden İli Nehri boylarına göç ettirilen Uygur Türklerinin adı.

açısından önemli bir konumdadır. 27 Mart 1950 tarihinde Çin ile Sovyetler Birliği arasında iki anonim şirketin kurulması hususunda Moskova’da bir anlaşma imzalanmıştır. Bu şirketlerden biri petrol için diğeri çeşitli madenler için kurulmuş olup, varlıkların 30 yıl devam etmesi kararlaştırılmıştır. Bu anlaşmaya göre Sovyetler ve Çinliler, Doğu Türkistan’ın petrol ve çeşitli madenlerini sömürmeye başlamıştır. Özellikle Çin, Karamay petrol sahalarında 1954’e kadar sondaj çalışmaları yapmıştır. Doğu Türkistan’ın yeraltı zenginlikleri konusunda Çin ve Sovyetler tamamen mutabıkmiş gibi görünse de 1954’te anlaşmaları feshederek çalışmaları tekeline geçirmiştir. Böylece Sovyetler personelini geri çekmek zorunda kalmıştır. Ancak askeri varlıklarını devam ettirmişlerdir. (Baymirza, 1975, s. 332-333)

Wusu bölgesinde⁴ 1960’lı yıllarda çok fazla petrol üretilmediği ve Rusların bu bölgeden benzin aldıkları raporlara yansımıştır. Bu rapor, ABD ekonomik istihbaratı açısından ele alındığında kendisinden binlerce kilometre uzaktaki petrol kuyuları ile ilgilendiğini ve bu kuyulardan kimlerin ne kadar petrol kullandığını takip etmiştir. Hem kuyuların durumu hem de bu kuyulardaki petrolün nereye kullanıldığı bu raporlara yansımıştır.

24 Kasım 1952 yılındaki CIA raporunda şu hususlar yer almaktadır (CIA, 1952a):

Doğu Türkistan’a gelen Çinlilerin geneli sanayici insanlardan oluşmaktadır. Bu insanlar hem dürüst ve hem de çalışkandır. Bu durumdan ötürü zamanla yöresel işler onların etrafında dönmeye başlamıştır. Bu insanlar genellikle çay, baharat ve kumaş satmışlardır. Zamanla ticaretin büyük bir çoğunluğunu ele geçirmişler ve tefecilik yaparak zengin olmuşlardır.

Başka bir CIA raporunda Manas Nehri’nin geçici sınır çizgisi olarak belirlendiği ve ürün takaslarının bu sınır çizgisinin ardında yapıldığı söylenmektedir. Bununla ilgili olarak yerel düşünceler şu şekilde verilmiştir (CIA, 1948b):

Doğu Türkistan’dan Ulusal Meclis delegesi Burhan⁵, Doğu Türkistan’da fiyatların hızla arttığını ve şu anda bir yumurtanın 15.000 Doğu Türkistan dolarına mal olduğunu söyledi. Doğu Türkistan’daki ekonomik durumu iyileştirmek için Çin-Sovyet ticaretinin yakında yeniden başlayabileceğini umuyordu.

Bu rapora göre Doğu Türkistan’daki ekonomik durumun oldukça kötü olduğu ve ekonomik durumu düzeltmek için Çin ve Sovyetler ile yeniden ticaret yapılmasının başlaması gerektiği savunuluyordu. Meclis delegesi Burhan’ın bu sözleri, raporu kaleme alan kişi tarafından aktarılmış ve Çin ve Sovyetlere yakın durulması gerektiğini savunarak halk üzerinde

⁴Doğu Türkistan’ın kuzeyinde Tarbagatay İli toprakları içinde bir şehirdir.

⁵Burhan Şehidi veya Şehidullin (1894-1989): Tatar, Kazan ve Berlin’de tahsil görmüştür. 1912 yılında Doğu Türkistan’a gelmiştir. Eski Çin döneminde Dışişleri Bakanı olmuştur. Şin Duben döneminde Özbekistan ve Kazakistan’da konsolos olmuştur. Koalisyon hükümetinde başkan yardımcılığı, 1948 yılında başkanlık, Mao döneminde ülke idaresine 1955 yılına kadar başkanlık yapmıştır. Sovyet ve Çin komünistleri istihbaratında çalışmıştır. Uygurca-Çince-Rusça sözlük yazarıdır (Saguni, 2019, s. 396).

propaganda yaptığı görülmektedir. Burhan'ın Sovyet ve Çin istihbaratına çalıştığı da göz önüne alındığında bu raporun anlamı daha iyi anlaşılabilir.

Güneybatı Doğu Türkistan bölgesindeki Çin'in komünist aktiviteleri isimli CIA raporunda şu hususlar yer almaktadır (CIA, 1953b); Kaşgar halkının mallarının yetersiz olduğu, altın ve gümüşlerinin olmadığı için mutlu olmadıkları söylenmektedir. Çin parasının çok az değerli olduğu ve her bir kişiye dağıtılan beş Mou⁶ toprağın son derece yetersiz olduğu ve yalnızca geçinebilmeyi sağladığı anlatılmaktadır. Buna göre Çin, Kaşgar'da bulunan Türklere yalnızca geçinebilecekleri kadar bir yardım sağlamaktadır. Bundan dolayı burada yaşamakta olan insanlar zor şartlar altında hayatlarını devam ettirmektedir. Kaşgar ile ilgili olarak 1953 yılının mayıs ayında bir fabrika yapıldığı ve bu fabrikanın Sovyetler tarafından finanse edildiği belirtilmektedir. Sovyetler tarafından finanse edilmesine rağmen fabrika Çinliler tarafından çalıştırılmaktadır. Böylelikle Rusya, Kaşgar bölgesinde bir hamle yapmış fakat Çin bu hamleyi boşa çıkarmıştır. Raporun devamında, Kaşgar'daki elektrik santralının çalıştığı fakat tam olarak bitirilmediğinden söz edilmektedir. Bu raporda yer alan bilgilere dayanarak Çin Komünist yetkililerinin Doğu Türkistan'daki yerli halkın kalkınmasını engelleyici bir politika uyguladığını söylemek mümkündür.

Çin Komünist hükümetinin amacı sadece Doğu Türkistan bölgesiyle yetinmek değildi. Komünist rejimi yaymak ve bölgede gücünü artırmak amacıyla Doğu Türkistan bölgesi etrafında da faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu amaçla, Doğu Türkistan'da bulunan Çinli komünist yetkililer, 1953 yılında Doğu Türkistan'ın güneybatı sınırında bulunan Hunza⁷ halkını kazanmak amacıyla çeşitli ekonomik imtiyazlar vermiştir. Güneybatı Khunjerab ve Shimshal bölgelerindeki otlatma haklarını ve Shimshal bölgesinde tuz yapma hakkını geri vermeye ve daha yüksek yetkililerle konuyu ele almaya söz verdiler. Hunza'yı bağımsız bir devlet olarak tanımak ve Hunza'dan bir temsilcinin bölgedeki Hunza topraklarına bakmak için Yarkent'e gönderilmesine izin verdiler. Ayrıca Çinli komünistler, Hunza'nın komünist Çin ile dost olmak istediğini belirten yazılı bir açıklama almak için yoğun çalışmalar yapmışlardır (CIA, 1952a).

Bahse konu raporlarda yer alan diğer ekonomik göstergeler ise şunlardır (CIA, 1953b):

⁶ Çin'de kullanılan ve 0.1518 akreye eşdeğer olan bir arsa alanı birimidir.

⁷Pakistan'ın Gilgit-Baltistan eyaletinde Karakorum Dağları ve Hindukuş Dağları'nın birleştiği bölgedir.

P'uli'deki⁸ dükkanlar mayıs ayında mallarla iyi bir şekilde tedarik edildi. Hotan'a yedi mil uzaklıktaki Laskor'da elektrik enerjisi sağlayacak bir baraj yapım aşamasındaydı. Yenihisar yakınlarındaki dağlarda petrol kuyuları açılıyordu.

“İktisadî faaliyetler birçok bakımdan milletlerin istiklali yolunda önemlidir. Bugünkü Asya kavimlerinin mukadderatında bunun büyük önemi vardır” (Togan, 2021, s. 125). Bundan dolayı gerek yer altı kaynakları bakımından gerekse jeopolitik konumunun önemi açısından oldukça stratejik bir bölge olan Doğu Türkistan coğrafyasında ABD, Çin, Sovyetler Birliği gibi devletler ekonomik istihbarat faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Buna göre Rusya ve Çin'in kurulacak olan bir Türk devletinin engellenmesi için mücadele ettiği söylenebilir. Amerika ise soğuk savaş dönemi olarak adlandırılan bu dönemde Sovyetler Birliği'nin başını çektiği Doğu Bloku'nun ne şekilde zayıflatabileceğinin yollarını aramıştır. Buna göre Doğu Türkistan bölgesinde bir Türk devletinin kurulması, ABD'nin çıkarlarına olacağı fakat Sovyetler Birliği ve Çin'in çıkarlarına ters düşeceği anlaşılmaktadır.

Doğu Türkistan'da Askerî İstihbarat Faaliyetleri

İstihbarat kavramının ortaya çıkışı ve askeri istihbarat faaliyetlerinin zaman olarak kesiştiğini söylemek mümkündür. İlk istihbarat faaliyetleri, rakiplerin ordularının durumlarının araştırılması ve bilgiler elde edilmesi üzerine kurulmuştur. Bundan dolayı askerî istihbarat en eski istihbarat toplama yöntemlerinden birisidir. Bu görüş, “*askeri istihbarat bugün mevcut istihbarat türlerinin atası konumundadır*” şeklinde ifade edilmektedir (Bozkurt, 2021, s. 863).

Askerî istihbarat faaliyetleri, parçadan bütünü keşfetme; bütünden parçaları elde etme şeklinde işlemektedir. Bu faaliyetlerdeki temel amaç, hedef ülkenin askerî güncel durumu, olası bir savaşta ortaya çıkarabileceği asker sayısı, savaşa olan hazırlık durumu ve stratejik, operatif ve taktik seviyedeki niyetleri hakkında analizler yapmaktır. Askerî istihbarat, askerî plan ve projelerin hazırlanmasına esas teşkil edecek bilgilere ihtiyaç duymaktadır (Şenel ve Şenel, 1969, s. 22; Yıldız, 2019, s. 16).

Basit olarak askerî istihbarat faaliyetlerinin, hedef ülke hakkında derlenen askerî bilgilerden oluştuğunu söylemek mümkündür. Bu bilgiler arasında askerlerin sayısı, askerlerin teçhizat durumu, orduların konuşlandığı yerler, ordudaki teknolojik gelişmeler, orduların sahip olduğu silahlar vb. unsurlar yer almaktadır. Askerî istihbarat yalnızca hasım ülkeler için toplanılan bilgilerden meydana gelmez. Stratejik istihbaratın da bir parçası olarak ele alındığında müttefik unsurların da askerî faaliyetleri takip edilebilmektedir.

⁸Çin'de Doğu Türkistan'ın batısında, Kaşgar ilinde bir "Tacik" özerk ilçesidir. Şu an Taşkurgan adıyla bilinir.

Burada askerî istihbaratın ne demek olduğuna kısaca değindikten sonra ABD'nin Doğu Türkistan coğrafyasında hangi askerî bilgilere ihtiyaç duyduğu, hangi askerî konulara önem verdiği gibi gelişmeler CIA belgeleri üzerinden değerlendirilecektir.

1 Ekim 1949 tarihinde Çin Komünist Parti Lideri Mao Zedong önderliğinde Çin Halk Cumhuriyeti kurulmuştur. Mao yeni kurulan hükümetin dış politikasını Sovyetlerden yana olacağını belirterek, bu politikayı yaptığı birkaç açıklamayla şu şekilde belirtmiştir (Zedung, 1993, s. 51):

Şimdi dünyada iki rüzgâr vardır; doğu rüzgârı ve batı rüzgârı. Çin'de böyle bir deyim vardır 'Ya doğu rüzgârı batı rüzgârını ya batı rüzgârı doğu rüzgârını bastırır'. Fikrimce şimdiki durumun özelliği şudur; Doğu rüzgârı, Batı rüzgârını bastırmaktadır, bu da sosyalist güçlerin emperyalist güçler üzerinde ezici bir üstünlük kurduğu anlamına gelir.

Mao'nun dış politikada Sovyetler Birliği yanlısı bir politika izlemesinin en önemli nedeni elbette aynı ideolojiye sahip olmalarıdır. Ancak bunun temelinde başka sebeplerde bulunmaktadır. İki kutuplu dünyada Sovyetlerin rakibi olan Amerika'nın, sosyalizm ve komünizme karşı izlediği siyaset, Çin iç savaşı sırasında ve komünist hükümet iktidara geldikten sonra Tayvan'a kaçan Guo-Min Dang (Çin Milliyetçi Partisi) yöneticilerine yardım ve destek vermesi Mao'nun liderliğindeki Çin'i Doğu Bloku'na yöneltmiştir. 1947 yılından itibaren artan komünist tehlikesine karşı Amerika, Guo-Min Dang idaresini destekleyip, Sovyetler Birliği ve Çin Komünist Partisi'ne karşı faaliyetlerde bulunmuştur (Kul, 2009, s. 342).

Yukarıdaki CIA raporlarından anlaşılacağı üzere ABD, Doğu Türkistan coğrafyasında kendisine rakip olan iki büyük devletin faaliyetlerini yakından takip etmiştir. Çin, 1949 yılından itibaren bölgede güçlenme politikasıyla birlikte askeri gücünü artırmaya çalışmıştır. Çin, bölgede bulunan halkları demokratik bir çatı altında toplamak yerine, toplumun çoğunluğunun isteklerini hiçe sayarak baskı, zulüm ve sahtekârlık ile yönetmeyi tercih etmiştir. Bunun sonucu olarak Doğu Türkistan bölgesinde yaşayan Müslüman halk, yıllar geçtikçe Doğu Türkistan'a gelen Çinlileri sevmemeye başlamışlar ve daha da vatansever olmuşlardır (CIA, 1952a).

1951 yılına ait bir raporda "Güney Doğu Türkistan bölgesinde disiplinli ve iyi durumda olan tüfek ve üç inçlik havanlar ile donanmış Çin komünist birliklerinin konuşlandığı, bu birliklerin tank ve uçaksavarlarının bulunmadığı" bilgisi yer almaktadır. Ayrıca bölgede bulunan birliklere ait mühimmatın Sovyetler Birliği'nden temin edildiği yazmaktadır. Aynı raporda Doğu Türkistan'da bulunan Çin birliklerinin siyasi sebeplerden ötürü sistematik

disiplin uyguladığından söz edilmiştir (CIA, 1951). Bu raporda yer alan bilgiler doğrultusunda Doğu Türkistan bölgesinde bulunan Çin askerlerine Sovyetler Birliği'nin teçhizat yardımı yaptığı görülmektedir. Böylelikle 1949 yılından itibaren bölgede Çin ve Sovyetler Birliği'nin ortak hareket ettiklerini söylemek mümkündür. ABD, karşısındaki bu iki gücün faaliyetlerine karşı bölgede istihbarat faaliyetlerini yürütmüştür.

20 Mart 1953 tarihindeki CIA raporunda, Çin'in bölgedeki askeri faaliyetlerini yöneten Doğu Türkistan Askeri Bölge Komutanlığı tarafından derlenen istatistiklere yer verilmiştir. Bu istatistiklerde şu bilgiler yer almıştır (CIA, 1953a):

1952 Ekim ortalarında, Çinli komünist 1 ve 22. Ordu gruplarının yaklaşık 29000 askeri, 1 sahra ordusu, Doğu Türkistan'da yaygın olan sıtma, vanereal hastalıklar ve saçkıran gibi hastalıklara yakalandı. Vaka (incidence) oranı, uygun tıbbi tedavinin olmaması nedeniyle Ağustos 1952'den sonra arttı ve güney Doğu Türkistan'daki kuvvetler diğer bölgelere göre daha fazla acı çekiyordu. Çin komünist sağlık bakanlığı tarafından bölgeye doktor ve ilaç gönderildi.

Komünist Çin yönetimi, Doğu Türkistan bölgesine oldukça önem vermiştir. Bölgeye kendi siyasi görüşünden taviz vermeyecek valiler atamıştır. Bu valiler, 1949-1956 yılları arasında zaman zaman hoşgörü politikası izlese de Müslüman halk üzerinde baskı ve zulüm her dönem var olmuştur. Baskı ve zulüm karşısında yerli halk, milli bağımsızlık mücadeleleri vererek hiçbir devletin boyunduruğu altına girmeye razı olmamıştır. Müslüman halkı sindirmek ve ayaklanmaları ortadan kaldırmak amacıyla Çin hükümeti çeşitli politikalar uygulamıştır. Kore Savaşı'nın devam ettiği yıllarda savaşta yaralanan askerleri ve ailelerini Doğu Türkistan bölgesine yerleştirmek suretiyle bölgedeki Çinli nüfusunu artırarak bir nevi iskân politikası uygulamayı amaçlamıştır. Bu bilgiler CIA raporlarına şu şekilde yansımıştır (CIA, 1953c):

Kore'de yaralanan Çinli askerlerin aileleri ile birlikte Doğu Türkistan'a getirildikleri ve böylece o bölgede Çinli nüfusunun artırılması amaçlanmıştır.15 Şubat 1953'te düzenlenen bir toplantıda Kore'deki gönüllü insanların aileleri adına konuşan CHU Ting Lien isimli bir vatandaş, Doğu Türkistan'daki Halk Ordusu üyelerine ve ailelerine teşekkür ediyor. Aynı toplantıda Abdul Rahman Muhiti⁹ Doğu Türkistan'daki halkların adına Doğu Türkistan'daki halk güçleri ve Kore'deki halk gönüllülerine ve devrim gücü üyelerinden yaralı askerlere bir mektup okuyarak minnetlerini bildirmiştir.

Ayrıca "Çin hükümeti Kore'den getirilen yaralı askerler ve ailelerin refahı için Doğu Türkistan bölgesinde "Bölgesel Komite" kurmuştur. Bu komite 1953 yılında Çin Komünist ordusunun adamlarına ve subaylarına derin bir sempati ve iyi dilek ifade eden bir grup temsilci göndermiştir. Amin Makdum'un başını çektiği birinci grup Kutubi deki Doğu Türkistan Askeri bölge hastanesini ziyaret etti. Abdulla Zakirov'un başını çektiği ikinci grup Bölgesel Güç Karargahını ve onun

⁹ CIA 17 Haziran 1952 tarihine ait raporunda; Doğu Türkistan Bölgesi'nin İç İşleri Bakanı ve General Mahmud Muhiti'nin yeğeni olduğu şeklinde bilgiler mevcuttur.

siyasal bölümünü ziyaret etmiştir. Chang-fu Chen'in başını çektiği üçüncü grup ise bazı kolorduların hastanelerini ziyaret etmiştir.

Raporlara yansıyan bu bilgiler ışığında Doğu Türkistan bölgesinde bulunan yöneticilerin Çin Komünist hükümeti ile iyi ilişkiler kurduğunu ve Çin hükümetine ve askerlerine Doğu Türkistan bölgesinde yardımcı olduklarını söylemek mümkündür.

ABD'nin bölgede yürüttüğü istihbarat faaliyetlerinin zaman zaman sekteye uğradığı olmuştur. Çin hükümeti tarafından bölgede uygulanan karşı istihbarat faaliyetleri sonucunda 1951 yılının Nisan ayı başlarında Mesut Sabri'nin yanı sıra binlerce Amerikan casusunu yakalamıştır (Alptekin, 1975, s. 276).

Doğu Türkistan bağımsızlık mücadelesi liderlerinden Osman Batur'un yakalandığı haber 21 Şubat 1951 tarihli Urumçi Radyosu'ndan yayınlanan haberde; "*Amerikan emperyalizminin uşağı, Jiang Jie-shi'nin casusu ve halkımızın en şiddetli düşmanı olan haydut Osman bundan üç gün evvel kurtuluş askerlerimiz tarafından Tsin-hai eyaletimizde diri olarak ele geçirilmiştir*" şeklinde yer almıştır (Alptekin, 1975, s. 274). Urumçi Radyosu'nun haberinden anlaşılacağı üzere; Osman Batur, Doğu Türkistan bağımsızlık mücadelesinin en önde gelen isimlerinden bir tanesidir. Çinliler onu "Halkımızın en şiddetli düşmanı" olarak tanımlamaktadır. Bütün bunlardan yola çıkarak Osman Batur'un vermiş olduğu mücadelenin Çin'i derinden etkilediği görülmektedir. Bütün bunlar ABD ve Çin'in bölgedeki çıkarlarının farklı olmasının da bir yansımadır. İki devletin Türkistan topraklarında bir güç savaşı içerisinde oldukları analiz edilmektedir.

Osman Batur, 1899 yılında hayata gelmiş ve 1951 yılında öldürülmüştür. Altay Kazaklarının lideridir ve Doğu Türkistan Cumhuriyeti döneminde valilik yapmıştır. Hayatının tamamı Doğu Türkistan'daki Çin zulmüne karşı mücadele ile geçmiştir. Bu mücadeleyi silahla yürütmüştür. Kayız bölgesinde Çin birlikleri tarafından tutuklanmıştır. Kendisi ile birlikte eşi, beş kızı ve üç oğlu da esir alınmıştır. 18 yaşındaki kızı Kabiya ile 14 yaşındaki oğlu Baybolla, anneleri Mamey'in gözleri önünde doğranarak öldürülmüştür (Doğan, 2020, s. 85; Saguni, 2019, s. 401).

1953 yılına ait bir CIA raporunda, Stalin'in ölümü dolayısıyla Doğu Türkistan'da bulunan yöneticiler tarafından Sovyet Başkonsolosu Vekili Baranov'a bir taziye ziyareti gerçekleştirilmiştir. Bölgede bulunan yöneticilerin Çin yanlısı oldukları bilinmektedir. Böylece bu rapor 1953 yılında Çin-Sovyet ilişkilerinin bir örneği olarak görülebilir. Ayrıca Doğu Türkistan bölgesinde görev yapan yöneticilerin isimlerini bu rapor ile öğrenmek mümkün olmuştur (CIA, 1953c):

Sovyet Başkonsolosu Vekili Baranov'a taziye ziyaretinde bulunanlar arasında şunlar vardı: Doğu Türkistan Bölgesel Halk Topluluğu Başkan Yardımcısı Amin Makhdum, Doğu Türkistan Hükümeti Genel Sekreteri Abdulla Zakirov, Doğu Türkistan Finans ve Ekonomi Komiteleri Başkan Yardımcısı Polat Alimi, Tarım ve Orman Bakanı Dr. Thu Chi, Tarım ve Orman Bakan Yardımcısı KHA Bing-Sian, Adalet Bakan Yardımcısı LU Hu-Chien, Ulaştırma Bakanı Majid Teanzin, Kolordu Komutan Yardımcısı Kazakistanlı Yusuf Khan, İşçi Sendikası başkanı KAO Shu-Shien, Demokratik Kadınlar Derneği Başkanı YAO Vi-Yuan ve yardımcıları Rashida ve Fatima, Viyana Barış Konferansı'ndaki Çin heyetinin üyesi Mahinur Kasinova; ve Doğu Türkistan Sovyet Dostluk Derneği Sekreteri Nusrat Shahida.

Doğu Türkistan'da Sosyal ve Kültürel İstihbarat Faaliyetleri

Her ülkenin kendisine has dinamikleri bulunmaktadır. Sosyal istihbarat ülkelerin sahip olmuş oldukları bu dinamiklerin çözümlenmesi için gereken veri toplama ve analiz süreçlerini kapsamaktadır. Buna göre sosyal istihbaratı sekiz başlıkta incelemek mümkündür: Bunlar; nüfus, sosyal karakteristikler, basın yayın araçları, eğitim, din, sağlık ve sosyal güvenlik sistemi, genel kültürel özellikler ve zihniyet analizidir (Özdağ, 2017, ss. 84-85).

Yani sosyal ve kültürel istihbarat denildiği zaman, toplumun yaşam tarzından dini inanışına kadar her türlü sosyal ve kültürel verilerini kapsamaktadır. Ekonomik istihbarat kapsamında ele alınan ve maddi durumu çok kötü olmasına rağmen isyan etmeyen Doğu Türkistanlıların faaliyetleri bu kapsamda yorumlanabilir. Nitekim Doğu Türkistanlıların sosyal ve kültürel özelliklerini iyi analiz edebilen bir kişi, bu insanların neden isyan etmediğini de anlayacaktır. Çünkü İslam dininde bu sıkıntılar bir imtihan olarak görülmektedir. İslam dininin kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'in Bakara Suresi'nin 155. ayetinde insanların açlıkla ve mallarından eksilterek sınanacağı ifade edilmektedir (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2021). Konu bu bağlamda ele alındığı zaman sosyal ve kültürel istihbaratın önemi daha iyi anlaşılacaktır.

Çin Halk Cumhuriyeti, 1949 yılında Doğu Türkistan'ı işgal ettikten sonra bölgede aşamalı olarak her alanda asimilasyon ve kimliksizleştirme politikası uygulamaya girişmiştir. Bunları yaparken her türlü araç ve uygulamaları kullanmaktan çekinmemiştir. Çin yönetimi, batılı düşünce ve ideoloji olan sosyalizmi; Çin milletçiliği, yerel devletçilik geleneği, Konfüçyüs gibi geleneksel düşünceleriyle sentezleyerek Çin milletçiliği temelindeki Çin tarzı bir sosyalizm oluşturmuştur (Ela, 2018, s. 334). Çin'in uyguladığı bu kültürel ve etnik soykırımdan Uygur Türkçesi, yazısı ve hatta edebiyatı da nasibini almıştır. Çin idaresi, Uygurların diline yönelik baskı ve dejenere politikasını uygularken toplumsal inşa araçları kullanmışlardır. Bunların başında ideoloji, Çincenin ve Çin alfabesinin zorla öğretilmesi ve zorunlu olarak kullanılması, Çin kültürü ve Çin kültürüne özgü simgeler ve mitolojiler,

eğitim, kült lider, bilim, ekonomi gelmektedir. Bundan dolayıdır ki iki dilin teması ve etkileşim süreci doğal ve normal olmaktan ziyade zorla ve baskıyla işleyen bir süreç olarak tanımlanabilir (Eruygur, 2020, ss. 4-5).

30 Ekim 1952 yılındaki CIA raporlarında yer alan bilgilere göre Doğu Türkistan bölgesindeki popülasyon ve konuşulan diller şu şekilde özetlenmiştir (CIA, 1952b):

Doğu Türkistan Bölgesi on bölgeye ayrılmıştır. Nüfusun üçte ikisi dört bölgede yaşamaktadır. Bunlar Kaşgar, Hotan, Aksu ve Yarkent'tir. Doğu Türkistan Bölgesinin yaklaşık üçte ikisinde yerleşim yoktur. Bölgesinin dörtte birini pastoral alanlar oluşturur ve bu alanlar nüfusun %10'unu barındırır. Nüfusun büyük bir kısmı bölgenin güneybatı kısmında İli Vadisi bölgesinde yaşamaktadır. Aynı zamanda bu bölge Sovyet sınırı olmaktadır. Nüfus ekonomik olarak tarımla uğraşanlar ve hayvancılık ile geçinenler olarak bölünmüştür. Diğer meslekler mesela ticaret ve el işçiliği daha önem arz etmektedir. Nüfusun çoğunluğu Müslüman'dır. Doğu Türkistan bölgesinde iki ana ırk vardır bulunur, bunlar Alpin ve Mongoloid ırklarıdır. Doğu Türkistan'ı oluşturan ırkın çoğunlukla işgalci Moğol halklarının ve yerli Alpin nüfusu ile bir derecede karışımından oluşmuştur.

Doğu Türkistan bölgesinde konuşulan diller üç farklı dil ailesi grubuna ayrılır. Bunlar Altay, Hint-Çin ve Hint-Avrupa dil aileleridir. Altay dil grubu üç ana alt gruba ayrılır. Türkçe, Moğolca ve Tunguzca. Kazak, Kırgız, Özbek, Tatar, Tarançi ve Uygurlar Türkçe konuşurlar. Moğollar Moğolca, Mançular ve Sibolar ise Tunguzca konuşurlar. Çinliler Hint-Çin dil grubuna mensup mandarin lehçesini konuşurlar. Taciklerin bir kısmı ve Ruslar Rusça konuşurlar. Rusça Hint-Avrupa dil ailesindedir.

“Güneybatı Doğu Türkistan'daki Çin'in Komünist Faaliyetleri” isimli CIA belgesine göre 1952 yılında dini özgürlüklerin biraz daha arttığı belirtilmiştir. Bazı insanlar bu yıl oruç tutmayı planlamışlardır. Aynı belgede oruç tutmanın hoş görülmeceği belirtilmiştir. Ayrıca oruç tutmak için herhangi bir resmi izin belgesinin istenmeyeceği belirtilmiştir (CIA, 1953b). Bu rapordan anlaşılacağı üzere Çin Komünist Partisi, Müslümanların ibadet özgürlüğü kısıtlatmış ve Müslümanların ibadetlerini yapmak için resmî belgeler almaları mecburi tutulmuştur. Zaman zaman ise bu kısıtlamalarda esnemeler olmuştur.

23 Ocak 1953 tarihli “Doğu Türkistan Hacılarının Çin Komünistleri Tarafından İstismar Edilmesi” isimli CIA raporunda Çinli yetkililerin hac ibadetini yapan Müslüman vatandaşlara uyguladığı politikaya dair şu veriler yer almaktadır (CIA, 1953d):

1951'de Mekke'ye hacca gittikten sonra Keşmir üzerinden Doğu Türkistan'a dönen yaklaşık 200 Müslüman hacı, Shahidullah kontrol noktasında Çin Komünist birlikleri tarafından gözetim altına alındı. Çinli yetkililer tarafından, hacıların Doğu Türkistan'a götürüldüklerinde, geçtikleri her kasabada köylülere, Hindistan'da kalmak istemediklerini, çünkü oradaki Türk mültecilerin

Hindistan Hükümeti tarafından genellikle ihmal edildiğini ve çoğunun açlıktan öldüğünü söylemeleri istenmiştir. Mayıs 1950 ile Temmuz 1951 arasında Keşmir'den 196 kişi geri döndü ve hepsinin gözaltına alındığını belirtti. İdam edilenler dışında tutuklanan hacılar serbest bırakılmıştır.

“1953 yılı içerisinde 5000 Pakistanlı vatandaşlığını değiştirerek Çin vatandaşı olmuştur (CIA, 1953b).” Bu raporda yer alan bilgi neticesinde baskı ve şiddetten kurtulmak amacıyla bölgede yaşayan bazı vatandaşların Çin vatandaşlığını seçtikleri görülmektedir.

Doğu Türkistan'daki Çin nüfusu isimli CIA belgesinde şu hususlar yer almaktadır (CIA, 1952a):

Çinliler Doğu Türkistan'ın toplam nüfusu içinde küçük bir azınlık grup oldukları için bölgede herhangi bir yerde nüfus yoğunluğu oluşturamamışlardır. Ancak başkent Urumçi'de Çin kültürü yoğunlaşmıştır. Ayrıca Çin nüfusu en kuzey şehirlerde özellikle Hami, Guçung, Gulca ve Çöçek'te sayıca fazlalaşmışlardır. Güney bölgesinde Çin nüfusu az olmuştur. Eğer bir yerleşim yerinde Çinli nüfusunun olup olmadığını öğrenmenin en kolay yolu, o yerleşim yerinde domuz kasabı veya bira fabrikasının olup olmadığını bilmek olmuştur. Çinliler Bölgede genelde azınlık konumunda kalsalar da Çinli yetkililer, toplumun genelinin isteklerini hiçe sayarak Doğu Türkistan insanlarını demokratik bir çatı altında toplamak yerine baskı zulüm ve sahtekârlıkla bölge halkına hükmetmişlerdir. Bunun sonucunda Doğu Türkistan'daki Müslümanlar bölgeye gelen Çinlileri sevmemeye başlamışlar ve daha vatansız bir hal almışlardır. Çinli yetkililer bölgede sadece güç ve zenginlik siyaseti uygulamıştır. Bunun sonu olarak bölgede Müslümanların yanı sıra birçok masum Çinli de hayatını kaybetmiştir. Doğu Türkistan'a yerleşen Çinliler yerli Doğu Türkistan halkı tarafından çok az yiyen insanlar olarak tanımlanmışlardır. Çinliler genelde kahvaltı gevreği tüketmişlerdir. Bunun yanında az miktarda sebze ve et tüketmişlerdir.

Bu raporda, Çin'in daha çok Urumçi bölgesinde yoğunlaştığını Doğu Türkistan bölgesinde yeteri kadar nüfusa sahip olmadığı belirtilmiştir. Nüfus sosyal ve kültürel istihbarat açısından son derece önemlidir. Bir yerdeki nüfus yoğunluğu o bölgenin kaderini belirleyebilmektedir. Bu açıdan Çin kademeli olarak Doğu Türkistan topraklarındaki nüfusunu ve böylelikle nüfuzunu artırmayı hedeflemektedir. Ayrıca raporda dikkat çeken diğer bir sosyo-kültürel istihbarat emaresi ise domuz kasapları ve bira fabrikalarıdır. Bunlara bakarak o bölgede yaşayanlar hakkında tahmin yürütülebilmektedir. Zira Müslümanlar için domuz eti yemenin ve bira içmenin haram olduğu bilinmektedir. Bira fabrikası ve domuz kasabı olan bölgelerde daha çok Çinlilerin bulunduğu analizi yapılmıştır. Görülmektedir ki CIA, Doğu Türkistan coğrafyasındaki bütün sosyal ve kültürel faaliyetleri yakından takip etmiştir.

1951 yılına ait raporda, “Doğu Türkistan'ın bütün devlet dairelerinde Ruslar çalışıyor” ibaresi yer almaktadır. Sovyetler Birliği yeni kurulan Çin Halk Cumhuriyeti ile dostane

ilişkiler kursa da Doğu Türkistan bölgesindeki etkinliği tamamıyla Çin hükümetine bırakmamıştır. Bu bağlamda stratejik bir konumda olan Doğu Türkistan bölgesinde faaliyetlerine devam ederek Çin hükümetine karşı önlemler aldığı görülmektedir. Aynı raporda “*Doğu Türkistan'daki Komünistler, Pakistan karşıtı, İngiliz karşıtı ve Amerikan karşıtı propaganda yaptılar, ancak Türk nüfusun Komünist hükümetten hoşlanmaması nedeniyle propagandanın etkisi çok azdı.*”. şeklinde yer alan bilginin, Çin ve Sovyetler Birliği yetkililerinin Batı Bloku ülkeleri aleyhinde propaganda yaparak yerli halkı kendi tarafına çekmeye çalıştıkları açık bir şekilde anlaşılmaktadır(CIA, 1951).

“Çin Komünist Birlikleri Arasındaki Hastalık, Doğu Türkistan” isimli raporda yer alan veriler şu şekildedir (CIA, 1953a):

Güney Çin Haber Ajansının 25 Ocak 1953 tarihli raporunda Çin komünist sağlık ekibinin 8 aylık bir Doğu Türkistan turunun ardından Tihua'ya¹⁰ yeni döndüğünü yayınlamıştır. Bu yayına göre bu ekip yerel halka aşılar ve fizik muayene yapmış, yerel sağlık teşkilatının kurulmasına ve sağlık tesislerinin iyileştirilmesine yardımcı olmuş ve sağlık çalışanları yetiştirmiştir.

16 Kasım 1952 yılına ait CIA raporunda şu bilgiler yer almaktadır (CIA, 1949):

21 Eylül 1949'da Komünist Rejim Halk Cumhuriyeti'ni kurmasıyla uzun yıllardan beri sorun halinde duran Doğu Türkistan meselesini çözmek için atılma geçmiştir. Mao temsilci olarak CHANG Chih-chung'u bölgeye göndermiştir. Chang'ın amacı yerli isyancıların bulunduğu Tarbagatay ve Altay bölgelerini diğer Doğu Türkistan bölgeleriyle birleştirmek olacaktır. Eylül 1949'da Pekin'de Doğu Türkistan Eyaletinden delege Saifuddin Azizi¹¹, muhalif bölgelerin Çin Komünistleri tarafından kurtarıldıktan sonra Eyalet'e yeniden katılacağını belirtmiştir. Ancak İli bölgesinde bulunan yerli ayaklanmacılar bu anlaşmaları hiçbir zaman uygulamamıştır.

Bu rapora göre Doğu Türkistan'da bulunan Müslüman Türklerin hiçbir zaman Çin veya Sovyet yönetimini kabul etmediğini ve kendi bağımsızlıkları için mücadele verdiklerini göstermektedir.

Sonuç

İstihbarat faaliyetleri bir ülkenin en ön savunma hattı olarak ifade edilmektedir. İyi istihbarat üreten ülkeler, geleceklerini şekillendirebilme imkânına haiz olabilmektedirler. Büyük devletler yalnızca kendi meseleleriyle değil, tüm dünyada vuku bulan olaylarla ilgili istihbarat toplar ve bu istihbarat raporlarına göre stratejilerini belirlerler.

¹⁰ Urumçi

¹¹Çin Halk Cumhuriyeti'nin 1949 yılından sonra Doğu Türkistan topraklarını işgal ettikten sonraki ilk başkanıdır.

Amerika Merkezî İstihbarat Teşkilatı da dünyanın farklı bölgelerinde ofisler kurarak yaşanan gelişmeleri yakından takip etmiştir. Bu bölgelerden bir tanesi de Türkistan topraklarıdır. CIA bu topraklarda gerçekleşen ekonomik, askerî, sosyal ve kültürel faaliyetleri yakından takip ederek istihbarat toplama gayreti içerisinde olmuştur.

Ekonomik istihbarat, en önemli istihbarat çeşitleri arasında gösterilmektedir. Bir devletin ekonomik kabiliyetleri aslında o devletin göze alabileceklerinin bir işaret fişegidir. Bundan dolayı CIA Türkistan coğrafyasında meydana gelen tüm ekonomik faaliyetleri izleme, kontrol altında tutma gayreti içerisinde olmuştur.

Raporlardan elde edilen verilere göre Çinlilerin Doğu Türkistan bölgesinde ticareti ele geçirmeye çalıştıklarının tespiti yapılmıştır. Çinlilerin dürüstlük politikasıyla birlikte ticareti inhisarına almaya çaba gösterdikleri görülmüştür. Doğu Türkistan bölgesinde ticaret yapan Ruslar ve ödeme şekilleri de raporlara yansımıştır. Bilhassa takas üzerine kurulan ticaret düzeni CIA tarafından yakından takip edilmiştir. İli bölgesinde ticaretin kimler tarafından yürütüldüğü de CIA'nın ilgisini çeken başka bir unsur olmuştur. Buna göre İli bölgesindeki ticaretin Müslümanlar tarafından yapıldığı tespit edilmiş ve raporlara yansımıştır. CIA'nın ekonomik istihbarat faaliyetleri kapsamında ilgisini çeken bir diğer nokta ise Wusu bölgesinde bulunan petrol sahalarıdır. Günümüzde dünyanın en büyük petrol tüketicisi olan ABD'nin petrol sahalarında meydana gelen faaliyetleri yakından izlediği müşahede edilmiştir.

Bu raporlarda yer alan bilgiler şunları göstermektedir; ABD Türkistan coğrafyasında Rus ve Çin ekonomik faaliyetleri yakından takip etmiştir. Bilhassa Rusya'nın ticari faaliyetleri yakından takip edilerek Rusya'nın güçlenmesinin engellenmeye çalışıldığı değerlendirilmektedir. Ayrıca Çin ve Rusya'dan bağımsız olarak bölgedeki petrol sahaları da ABD'nin müstemleke zihniyetinin ortaya konulması açısından son derece önemlidir. ABD, bu faaliyetleri yakından takip ederek kendisine uygun pozisyon belirleyebilme ve hareket kabiliyeti kazandırma imkânı elde etmiştir.

Bölgedeki askerî faaliyetler de CIA'nın radarından kaçmamıştır. Çinlilerin Türkistanlılara yapmış oldukları baskı ve zulüm raporlara yansıyan unsurlar arasındadır. Aynı zamanda bölgedeki tüm askerî hareketlilikler raporlara yansımıştır. Bunlar arasında askerlerin sayısından mühimmatların cinsine kadar her türlü bilgi yer almaktadır. Osman Batur'da CIA raporlarında adı geçenler arasında bulunmaktadır. Batur'un bölgedeki isyanı tetikleyebilecek bir unsur olarak görüldüğü söylenebilir. Tüm bu faaliyetler birlikte ele alındığında CIA stratejik bir istihbarat ortaya koyabilmek için Doğu Türkistan bölgesinde meydana gelen tüm askerî faaliyetleri yakinen takip etmiştir. Askerî faaliyetlerin yanı sıra bölgede öne çıkan

şahıslar da CIA tarafından izlenmiştir. Buradaki bilgiler ile birlikte ABD'nin Rusya ve Çin'e karşı üstünlüğünü korumak çabası içerisinde olduğu ve bunun için istihbarat silahını kullandığı değerlendirilmektedir.

Bir toplumu belirli bir tarafa yönlendirebilmek için o toplumun kendisine has özelliklerinin kavranılması gerekmektedir. Toplumun bu dinamiklerini anlama arayışı sosyal ve kültürel istihbaratı ortaya çıkarmıştır. Buna göre CIA raporlarına Türkistan bölgesinde konuşulan diller yakından takip edilmiştir. Hangi bölgede Türkçe'nin egemen olduğu hangi bölgede Çincenin konuşulduğu araştırılan konular arasındadır. Dil konusu sosyal ve kültürel istihbarat açısından oldukça önemlidir. Çünkü planlanacak olan isyanlar, ayrılıkçı hareketler dil temelinde meydana getirilebilir. Bunu oldukça iyi bilen istihbarat teşkilatları dünyanın her yerinde etnik kökenleri ve konuşulan dilleri araştırmışlardır. CIA da bu istihbarat teşkilatlarından bir tanesidir. Kendi çıkarları doğrultusunda toplumu nasıl yönlendireceğine yönelik çalışmalar yaptığının bir göstergesidir. CIA, Çinlilerin kahvaltılık alışkanlıklarını bile raporlamıştır. Burada sosyal ve kültürel anlamda yapılacak olan analizlere hangi tür verilerin girdiğini göstermek açısından oldukça önemlidir. Bir istihbaratçı gözüyle bir toplumun yemek alışkanlığı sosyal ve kültürel istihbarat açısından oldukça önemli bir veridir. CIA da bu verileri toplamış ve çıkarları doğrultusunda kullanmıştır. Sosyal ve kültürel istihbaratın en geniş alanlarından bir tanesi de toplumların inanışlarıdır. CIA bu bağlamda Çinlilerin bölgedeki Müslümanlara yönelik tutumlarını izlemiştir. Bunlar arasında hacca giden ve gözümlenene alınan Müslümanlar da bulunmaktadır. CIA, tüm bu veri kanallarını açık tutarak kendisine bir politika belirlemiş ve bu politika belirleme sürecinde bölgeden gelen istihbarat raporlarından da yararlanmıştır.

Kaynakça

- Daimi Seçilmiş İstihbarat Komitesi: İstihbarat Kanunları ve İlgili Kanunlar ile Ulusal İstihbarat Topluluğunun Çıkarlarına İlişkin Yürütme Emirlerinin Derlemesi, (1985).
- Alptekin, İ. Y. (1975). *Doğu Türkistan Dâvâsı*. İstanbul: Otağ Yayınları.
- Baymirza, H. (1975). *TürkistanRusya ile Çin arasında*, Çev: Abdulkadir Sadak, İstanbul: Otağ Yayınları.
- Bozkurt, İ. (2021). Dünyadaki Bazı İstihbarat Teşkilatlarının Kısa Tarihçesi İ. H. Demircioğlu, A. Özcan, N. Çencen ve Y. Yiğit (Editörler.), *Türk İstihbarat Tarihi* içinde. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- CIA. (1948a). *Political Information: Activities of Masud Sabri And Ahmad Jan Kasimi, Sinkiang Province (Politik Bilgi: Doğu Türkistan'da Ahmed Jan Kasimi ve Mesud*

- Sabri'nin Aktiviteleri*), Gizlilik Derecesi: Confidential, (RDP82-00457R001800800010-7).
- CIA. (1948b). *Political Information: Activities of Masud Sabri And Ahmad Jan Kasimi, Sinkiang Province (Siyasi Bilgi: Masud Sabri ve Ahmad Jan Kasimi'nin Faaliyetleri. Doğu Türkistan Bölgesi)*, Gizlilik Derecesi: Confidential, (RDP82-00457R001800800010-7).
- CIA. (1949). *Proposed Moves of Chang Chih-Chung to Solve Sinkiang Problems (CHANG Chih-Chung'un Doğu Türkistan Sorunlarını Çözmek İçin Önerilen Hareketleri)*, Gizlilik Derecesi: Secret, (RDP82-00457R003700700001-7).
- CIA. (1950). *Situation in Sinkiang Province (Doğu Türkistan Bölgesindeki Durum)*, Gizlilik Derecesi: Secret, (RDP82-00457R004200290005-3).
- CIA. (1951). *Conditions in Sinkiang Province Under the Chinese Communist Regime (Çin Kominist Rejimi Altındaki Doğu Türkistan Bölgesindeki Şartlar)*, Gizlilik Derecesi: Confidential, (RDP82-00457R007100350003-6).
- CIA. (1952a). *The Chinese Population of Sinkiang (Doğu Türkistan'daki Çin Nüfusu)*, Gizlilik Derecesi: Confidential, (RDP82-00047R000200210003-2).
- CIA. (1952b). *The Peoples of Sinkiang (Doğu Türkistan Halkı)*, Gizlilik Derecesi: Confidential, (RDP80-00809A000600030145-8).
- CIA. (1953a). *Disease Among Chinese Communist Troops, Sinkiang (Çin Kominist Birlikleri Arasındaki Hastalık, Doğu Türkistan)*, Gizlilik Derecesi: Secret, (RDP80-00810A000500350004-4).
- CIA. (1953b). *Chinese Communist Activities, Southwestern Sinkiang (Güneybatı Doğu Türkistan'daki Çin'in Komünist Faaliyetleri)*, Gizlilik Derecesi: Secret, (RDP80-00810A001900090001-1).
- CIA. (1953c). *Chinese Communist Activities in Sinkiang Province (Doğu Türkistan Bölgesinde Çin Komünist Faaliyetleri)*, Gizlilik Derecesi: Confidential, (RDP80-00810A001500390007-6).
- CIA. (1953d). *Chinese Communist Exploitation of Sinkiang Pilgrims (Doğu Türkistan Hacularının Çin Komünistleri Tarafından İstismar Edilmesi)*, Gizlilik Derecesi: Confidential, (RDP80-00810A001800560007-4).
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2021). Bakara Suresi - 155-157 . Ayet Tefsiri. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/162/155-157-ayet-tefsiri/> adresinden 17.12.2021 tarihinde alındı.

- Doğan, S. (2020). *Doğu Türkistan'da Son Osmanlı Hanı Yakub Bey ve Kaşgar Hanlığı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ela, M. (2018). *Uygurlar Psikolojik Savaşta*. İstanbul: Şerkî Türkistan Hürriyet Teşkilatı Neşriyatı.
- Ertem, A. V. (2021). *Açık Kaynak İstihbaratında Söylem Analizinin Önemi: FETÖ Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü İstihbarat Araştırmaları Bölümü, Ankara.
- Eruygur, A. (2020). Çincenin Uygur Türkçesinin Söz Varlığına Olan Etkileri. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*(16), 1-14.
- Golden, P. B. (2018). *Düna Tarihinde Orta Asya* (Y. K. Taştan, Çev. 3. baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kul, Ö. (2009). *Osman Batur ve Doğu Türkistan Millî Mücadelesi (1941-1951)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özdağ, Ü. (2017). *İstihbarat Teorisi* (12. baskı). Ankara: Kripto Yayınevi.
- Saguni, A. T. (2019). *Türkistan Kaygısı Doğu Türkistan'ın İlk Devlet Başkam Alihan Töre'nin Hatıratı* (O. Doğan ve K. Şakirov, Çev.). İstanbul: Tarih ve Kuram Yayınları.
- Şenel, A. T. ve Şenel, M. (1969). *Ana Hatlarıyla İstihbarat-Casusluk Propaganda Sabotaj-Yıkıcı Faaliyetler Bunlara Karşı Koyma ve Polis*. Ankara: EGM Önemli İşler Müdürlüğü Yayınları.
- Togan, A. Z. V. (2021). *Asya Tarihi 1968-1969 Yılları Dersleri* (İ. Togan Ed.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yıldız, G. (2019). *Osmanlı Devleti'nde Askerî İstihbarat (1864-1914)*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Yılmaz, S. (2018). *ABD İstihbaratı* (3. baskı). Ankara: Kripto Kitaplar.
- Zedung, M. (1993). *Seçme Eserler*. İstanbul: Umut Yayıncılık.

EXTENDED ABSTRACT

Intelligence activities are expressed as the front line of defense of a country. Countries that produce good intelligence can have the opportunity to shape their future. Great powers collect intelligence not only about their affairs, but also about events occurring all over the world, and according to these intelligence reports, they specify their strategies.

The Central Intelligence Agency of the United States has also closely followed the developments by establishing offices in different parts of the world. One of these regions is the territory of Turkestan. The CIA has been making efforts to conduct intelligence gathering by closely following the economic, military, social, and cultural activities taking place on these lands.

Economic intelligence is considered to be one of the most important types of intelligence. The economic capabilities of a state are a signal flare of what that state can afford. Due to this, the CIA has been trying to follow and control all economic activities occurring in the geography of Turkestan.

According to the data acquired from the reports, it has been found that the Chinese are trying to capture trade in the Xinjiang region. It has been observed that the Chinese have made efforts to monopolize trade together with the honesty policy. The Russians who trade in the Xinjiang region and the way they pay are also reflected in the reports. In particular, the trading system established on exchange has been closely followed by the CIA. Who conducts trade in the district of the province has also been another facet of the CIA's interest. Accordingly, it was detected that the trade in the district of the province was carried out by Muslims and it was reflected in the reports. Another point of interest of the CIA in the field of economic intelligence activities is the oil fields located in the Wusu region. It has been observed that the United States, which is currently the largest oil consumer in the world, is closely following the activities occurring in the oil fields.

The information contained in these reports shows the following: The USA has closely followed the Russian and Chinese economic activities in the geography of Turkestan. In particular, it is assessed that Russia's business operations are closely followed and the build-up of Russia is being tried to be prevented. In addition, oil fields in the region, regardless of China and Russia, are also extremely important for revealing the colonial mentality of the

United States. By closely following these operations, the United States has gained the opportunity to determine the appropriate position and provide mobility for itself.

Military activities in the region have also not flown beneath the CIA's radar. The pressure and persecution of Turkistanis by the Chinese are among the facts reflected in the reports. At the same time, all military activities in the region were reflected in the reports. These include all kinds of information from the number of soldiers to the type of ammunition. Osman Batur is among those aforesaid in the CIA reports. It can be said that Batur is considered a fact that can provoke a rebellion in the region. When all these activities are discussed together, the CIA has closely followed all military activities occurring in the East Turkestan region to prove a strategic intelligence. In addition to military activities, prominent people in the region were also followed by the CIA. Along with the information here, it is considered that the United States is trying to maintain its superiority against Russia and China and is using its intelligence weapon for this.

To be able to direct a society to a certain side, it is necessary to understand the idiosyncrasies of that society itself. The seeking to understand these dynamics of society has found out social and cultural intelligence. According to CIA reports, the languages spoken in the region of Turkestan have been closely followed. It is among the topics that are investigated which region is dominated by Turkish and which region is speaking Chinese. The subject of language is very important from the point of view of social and cultural intelligence. Because of the rebellions that will be planned, separatist movements can be formed based on language. Intelligence communities who know this well have investigated ethnicity and spoken languages all over the world. The CIA is also one of these intelligence communities. It is a point that it works on how to manipulate society following its interests. The CIA has even reported Chinese breakfast habits. It is very important to show what kind of data is included in the analyzes that will be conducted here in social and cultural meaning. As an intelligence officer, the eating habit of a society is very important data from the point of view of social and cultural intelligence. The CIA has also collected this data and used it to good account. One of the largest fields of social and cultural intelligence is the beliefs of societies. In this context, the CIA has followed the attitudes of the Chinese towards Muslims in the region. Among them, there are also Muslims who made pilgrimages and were detainees. The CIA has set a

policy for itself by keeping all these data channels open, and it has also taken advantage of intelligence reports from the region in the process of setting this policy.